

**Nemzetközi
Kapcsolatok és
Politikatudományi
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Borbély Mátvás

A külhoni magyarság társadalmi pozíciógyengülésének területi sajátosságai a diplomások aránya alapján

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Jeney László
egyetemi docens

Budapest, 2024

BCE Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Borbély Mátvás

**A külhoni magyarság társadalmi pozíciógyengülésének területi sajátosságai
a diplomások aránya alapján**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Jeney László
egyetemi docens

© Borbély Mátvás

Tartalomjegyzék

I.	Kutatási előzmények és a téma indoklása.....	4
II.	A felhasznált módszerek	7
III.	Az értekezés eredményei.....	10
	A kutatási előzmények értékelése	10
	A felsőfokú végzettség térbeli és időbeli sajátosságai a Kárpát-medencében	10
	A külföldi magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak térbeli sajátosságai	14
	Összefoglalás és következtetések	20
IV.	Főbb hivatkozások.....	23
V.	A témakörrel kapcsolatos saját publikációk	26

I. Kutatási előzmények és a téma indoklása

A Magyarországgal szomszédos országok magyar kisebbségeinek helyzetével az utóbbi években a korábban tapasztaltaknál nem csak politikai és a közéleti értelemben foglalkozunk többet, de a tudományos érdeklődés homlokterébe is egyre inkább bekerül a téma. Az elmúlt két évtizedben látványosan megszaporodtak például a külhoni magyarság demográfiai (GYURGYÍK L. – SEBŐK L. 2003, GYURGYÍK L. – KISS T. 2010, GYURGYÍK L. et al. 2010, GYURGYÍK L. 2011, BADIS R. 2012, KISS T. – BARNA G. 2012, KAPITÁNY B. 2013, GÁBRITY M. I. 2015, KOCSIS K. – TÁTRAI P. 2015a, 2015b, KOCSIS K. et al. 2015, TÁTRAI P. et al. 2018, 2019), és oktatási (KOZMA T. 2003, KOZMA T. – PUSZTAI G. 2006, KOZMA T. – PATAKI GY. 2011, BODÓ B. – MÁRTON J. 2012, BODÓ B. 2013, BARNA G. et al. 2016, PUSZTAI G. – MÁRKUS ZS. 2017, PÁSZTOR A. 2017, TÁTRAI P. et al. 2022) helyzetével foglalkozó kutatások.

Ahogy azonban arra már többen is rámutattak (KISS T. 2010a, PÉTI M. – SZABÓ B. 2016, BORBÉLY M. 2020), a célirányosan e kisebbségi közösségek társadalmi-gazdasági pozícióit megragadni szándékozó kutatásoknak ennél jóval kisebb szerep jutott. Bár az erdélyi magyarság társadalmi pozícióit kifejezetten sűrűn, részletesen és sokféleképpen monitorozzák (VERES V. 2006, 2014, 2015, PAPP Z. A. 2008, KISS T. 2010a, 2010b, 2014, CSATA ZS. 2017, 2019b), ugyanez a szlovákiai, a vajdasági és a kárpátaljai magyarságról már nem mondható el, ahogyan a kevésbé népes külhoni magyar közösségekről sem. A legtöbb esetben ráadásul a meglévő információk összehasonlító értelmezése sem problémamentes. A külhoni magyarság társadalmi pozícióiban az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változásokról tehát alapvetően kevés átfogó információ van, annak ellenére, hogy e kutatások igencsak fontos információkkal szolgálhatnak mind a tudományos élet, mind pedig az érintett (magyarországi és szomszédos országokbeli) szakpolitikák számára.

A modern társadalmakban a társadalmi pozíció egyik legfontosabb meghatározója az iskolai végzettség, mely egyéni szinten összefüggést mutat a munkaerő-piaci és jövedelmi helyzettel (SCHULTZ, T. W. 1961, BECKER, G. S. 1964), a várható élettartammal, az egészségi állapottal, az elégedettséggel, a társas kapcsolatok minőségével, a társadalmi és intézményi bizalommal, valamint a politikai részvétellel is (COLEMAN, J. S. 1988, VILA, L. E. 2000). A magasabb iskolázottság össztársadalmi szinten hozzájárul a gazdasági fejlődéshez, a társadalmi struktúrák stabilitásához, valamint a hatékonyabb újraelosztáshoz is. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya tehát különösen jól magyarázza egy közösség társadalmi és gazdasági pozícióit, gazdasági fejlettségét, fejlődési lehetőségeit.

A felsőfokú végzettség egyben hatalmi tényező is, ezért megszerzésére a nem privilegizált társadalmi csoportok tagjainak összességében kisebb az esélye, mint másoknak (BOURDIEU, P. 1983). Az etnikailag plurális társadalmak egy részében a hatalom intézményesített formái az egyes etnikumok között is egyenlőtlen módon oszlanak meg. Ilyen esetekben GERHARD LENSKI többdimenziós rétegződési modelljében az egyes etnikai csoportokat hatalmi osztályoknak, az etnikai hierarchiát pedig etnikai osztályrendszernek kell felfognunk (LENSKI, G. E. 1966, KISS T. 2010a). A felsőfokú végzettségük arányában megfigyelt etnikai egyenlőtlenségek mindezek miatt etnikailag (is) rétegzett társadalomról árulkodnak.

A XX. század második felétől kezdődően a felsőoktatás tömegesedése – számos egyéb országgal együtt – a Kárpát-medence országaiban is elhozta a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának egyre gyorsuló ütemű növekedését (NAGY P. T. 2014, POLÓNYI I. 2014). A szocialista rendszerek 1990 körüli összeomlása után bekövetkező társadalmi-gazdasági változások tovább gyorsították a növekedést: az évtized második felétől kezdődően a Kárpát-medence minden országában robbanásszerűen nőtt a felsőoktatásban tanulók létszáma, ezzel együtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya is (LANNERT J. 2004, POLÓNYI I. 2014). Ezt a rendkívül dinamikus növekedést a 2000-es évek első évtizedének végétől kezdődően a legtöbb országban évekig tartó létszámcsökkenés követte, melyet csak kisebb periódusokra tört meg egy-egy enyhébb növekedési szakasz. Mindezek alapján a hazai oktatáskutatók már egy ideje a felsőoktatási expanzió végéről beszélnek (HÍVES T. – KOZMA T. 2014, HRUBOS I. 2014, POLÓNYI I. 2014, 2023).

Egyes kutatások szerint ugyanakkor a származási esélyegyenlőtlenségek az oktatási rendszerek átalakulása, kiterjesztése után is fennmaradtak (SHAVIT, Y. – BLOSSFELD H. P. 1993, SHAVIT, Y. et al. 2007). A felsőoktatási expanzió időszaka ezért kiváló alapot nyújt arra, hogy az etnikailag plurális társadalmakban megfigyeljük a felsőfokú végzettségbeli egyenlőtlenségek etnikai vetületeit, és végső soron az etnikai rétegződési rendszerek alakulását.

Historikus iskolázottsági és felsőoktatási létszámadatok alapján kimutatható, hogy a felsőoktatási rendszerek – szocializmus időszakában bekövetkezett – tömegesedése minden szomszédos országban a külföldi magyar közösségek lassú pozícióvesztésével járt (TÓTH L. 1994, GÁBRITY M. I. 2001, PÁSZTOR A. 2006, KISS T. 2010b, GYURGYÍK L. 2014). Az 1990 után megváltozott társadalmi-politikai-gazdasági környezet ugyanakkor a felsőoktatási expanzióknak is teljesen új irányokat szabott az érintett országokban. Felmerül tehát a kérdés:

vajon hogyan hatott a külhoni magyar közösségek évtizedek óta gyengülő iskolázottsági pozícióira a felsőoktatási rendszerek 1990 utáni, rendkívül dinamikus expanziója?

Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján arra lehet következtetni, hogy egyes, etnikailag plurális kelet-európai társadalmak etnikai tényezők mentén is tagolódnak, melyek többek között a felsőoktatási pozíciók etnikai egyenlőtlenségében is megnyilvánulnak (AASLAND, A. – FLØTTEN, T. 2001, LINDEMANN, K. 2009, LINDEMANN, K. – SAAR, E. 2011, LIAKOVA, M. 2013, WŁODARSKA-FRYKOWSKA, A. 2016). Jobbára hasonló eredményre jutottak a külhoni magyar közösségek társadalmi pozícióit vizsgáló kutatások is (GYURGYÍK L. 2008, 2014, VERES V. 2006, 2014, 2015, BADIS R. 2008, PAPP Z. A. 2008, KISS T. 2010a, 2010b, 2014, TÁTRAI P. 2023). Fontos azonban látni, hogy a kapcsolódó kutatások eredményei egymással csak korlátozottan vethetők össze, igazán átfogó, a külhoni magyarság egészét egységesen vizsgáló munkákból pedig kifejezetten hiány van.

Még kevesebb az olyan munka, amely nagy területi részletességgel elemzi a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióit. Annak ellenére van ez így, hogy a szakirodalmi előzmények rámutatnak: mind a külhoni magyarság társadalmi helyzetének megismerésében (KOCSIS K. et al. 2015, PÉTI M. et al. 2020), mind pedig a felsőoktatási expanzió folyamatainak megértésében (RECHNITZER J. 2009, GÁL Z. 2014, 2016, KOZMA T. 2016) kiemelt szerepe van a térségi szemléletnek. Kifejezetten nagy igény mutatkozik tehát a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióit nagy területi részletességgel vizsgáló kutatásokra.

Mindezek miatt a doktori kutatás célja, hogy átfogóan és nagy térségi részletességgel elemezze a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióiban a felsőoktatási expanzió 1990 és 2020 közötti időszakában bekövetkezett változásokat. E fő kérdéskört a dolgozat három jól körülhatárolható, egymásra épülő alkérdés megválaszolásával járja körbe. Fontos látni először is, hogy a korábbi kutatások milyen összefüggéseket mutattak ki általánosan az iskolázottság és az etnikai hovatartozás között? Ugyancsak szükséges annak a megismerése, hogy hogyan alakult és milyen térbeli sajátosságokat mutatott a felsőoktatási expanzió 1990 óta tartó időszakában a felsőfokú végzettségűek aránya a Kárpát-medencében? Végezetül szintén kulcskérdés, hogy mindezekhez képest hogyan alakultak és milyen térbeli jellemzőket mutattak az utóbbi évtizedekben az egyes külhoni magyar közösségek felsőfokú végzettségbeli pozíciói?

II. A felhasznált módszerek

A kutatás kapcsán megfogalmazott alkérdések megválaszolása eltérő módszertani megközelítéseket és eszközöket kíván. A kutatás első, az etnicitás és az iskolázottság közötti általános összefüggésekre irányuló alkérdésének körbejárásához, egyben a kutatás további szakaszainak elméleti megalapozásához alapvetően a főbb kapcsolódó szakirodalmi előzmények feldolgozása révén juthatunk el. Az értekezés első tartalmi fejezete ezért egy szakirodalmi feltáró munka főbb eredményeit foglalja össze.

Az értekezés következő fejezete a kutatás földrajzi keretét szolgáló négy nagytérre vonatkozóan részletesen feltárja az iskolázottság, különösen a felsőfokú végzettség főbb időbeli és térbeli sajátosságait. Térbeli sajátosságok alatt elsősorban területi mintázatokat, területi különbségeket és egyenlőtlenségeket, az iskolázottság és más társadalmi-gazdasági jellemzők között valószínűsíthető térbeli együttmozgásokat, valamint ezekből adódó karakteres területi konfigurációkat kell érteni. Mindehhez a dolgozat a vizsgált négy nagytér 1990 óta lebonyolított népszámlálásainak a megyei és helyhatósági szintű iskolázottsági adatait, valamint az adott területi szinten elérhető egyéb társadalmi-gazdasági alapadatokat elemzi, elsősorban a felsőfokú végzettségűek arányára fókuszálva. Az elemzés során a hangsúly a felsőfokú végzettségűek eloszlásának leíró elemzésén van. A területi egyenlőtlenségek alapvetően súlyozott relatív szórás értékek, a társadalmi-gazdasági mutatók térbeli együttmozgásai pedig korrelációs számítás segítségével kerülnek kiértékelésre. Az adatok értelmezését bizonyos esetekben térképi adatvizualizáció is segíti.

Az értekezés záró tartalmi fejezete már kifejezetten a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióira és ennek térbeli sajátosságaira fókuszál. Ennek keretében a dolgozat először a Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változásain keresztül a magyarság főbb térszerkezeti jellemzőit, majd a magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak időbeli alakulását elemzi. Ezt követően az értekezés különféle térségi (nagytérre, megyei, helyhatósági) szinteken és módszerekkel elvégzett elemzéseken keresztül vizsgálja a külhoni magyarság iskolázottsági pozícióinak térbeli jellemzőit. Térbeli jellemzők alatt ebben az esetben is területi mintázatokat, területi különbségeket és egyenlőtlenségeket, a magyarság iskolázottsági pozíciói és más társadalmi-gazdasági jellemzők között valószínűsíthető térbeli összefüggéseket, valamint ezekből adódó karakteres területi konfigurációkat értünk.

A dolgozat a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak területi mintázatát és egyenlőtlenségeit alapvetően megyei szinten elemzi, a felsőfokú végzettségű lakosság aránya kapcsán a magyar és nem magyar lakosság értékei közötti különbségre

fókuszálva. A hangsúly ezúttal is a felsőfokú végzettségbeli pozíciók térbeli mintázatának leíró elemzésén van, míg a területi egyenlőtlenségek alapvetően súlyozott relatív szórás értékek alapján kerülnek kiértékelésre. A térbeli összefüggés-vizsgálatok során a dolgozat alapvetően arra a kérdésre keresi a választ, hogy a vizsgált megyékben és helyhatóságokban mennyire mozog együtt a külföldi magyarság iskolázottsági pozíciója más társadalmi-gazdasági mutatókkal. E térbeli együttmozgások korrelációs számítás segítségével kerülnek kiértékelésre. Az adatok értelmezését ezúttal is térképi adatvizualizációk segítik.

A részletesebb, helyhatósági szintű térségi összefüggés-vizsgálat fókuszában a felsőfokú végzettségű és a magyar nemzetiségű lakosság közötti térbeli összefüggések állnak. Ennek feltárásához a dolgozat egy, a három külföldi nagytérség nemzetiségre és az iskolázottságra vonatkozó helyhatósági szintű népszámlálási adatain elvégzett hatásarány-elemzés főbb eredményeit foglalja össze.

A hatásarány-elemzés¹ alapvetően a területi sajátosságok, a lokális dinamika társadalmi súlyának, szerepének kimutatására szolgáló matematikai módszer. Segítségével mennyiségileg szétválasztható különböző társadalmi jelenségekben a területi, illetve más strukturális dimenziók szerinti összetétel súlya. A módszer klasszikus változata a gazdasági növekedés területi és ágazati tényezőinek szétválasztására szolgáló eljárás (PERLOFF, H. S. 1960, NEMES N. J. 1979), de minden olyan társadalmi jelenség elemezhető vele, amelyre a megfelelő területi szintű adatok rendelkezésre állnak (NEMES NAGY J. 2005).

A módszer elvégzéséhez legalább két dimenzió szerinti – jellemzően területi és ágazati – bontású adatokra van szükség. Az ágazat megjelölés tetszőleges strukturális megoszlást takar: gazdasági ágazatokat, korcsoportokat, etnikailag plurális társadalmakban pedig akár egy adott nemzetiséghez tartozó lakosság jelenlétének nagyságrendje alapján tagolt kategóriákat is. A területi dimenzió is többféle lehet: települések, helyhatóságok, megyék, országok. A felbontásban mindkét dimenzióknak teljesnek kell lennie, vagyis a területi kategóriáknak az elemezni kívánt térség egészét, az ágazati kategóriáknak pedig a teljes ágazati spektrumot le kell fedniük (NEMES NAGY J. 2005).

A dolgozat a hatásarány-elemzés során azt vizsgálja meg, hogy a külföldi megyékben a diplomások arányára a helyhatóságok magyarságaránya vagy pedig egyéb helyi (például településszerkezeti) tényezők voltak-e nagyobb hatással az ezredfordulón. A hatásarány-elemzés első lépéseként mindehhez megyénként és az egyes megyéken belül magyarságarány-kategóriánként szükséges összegezni a vizsgált helyhatóságok lakosságának és diplomás lakosságának a számát. Utóbbi értékeket előbbiekkal elosztva megkapjuk, hogy

---

¹ A módszerről részletesen lásd: (NEMES NAGY J. 2005)

az egyes megyéken belül az egyes magyarságarány-kategóriákba tartozó helyhatóságokban átlagosan mekkora a diplomások aránya.

Az így kapott értékek összevethetők lesznek egyrészt az adott megye átlagértékével, másrészt az adott magyarságarány-kategória átlagértékével. Előbbi esetben, vagyis egy adott megye adott magyarságarány-kategóriája értékének a megyei átlagtól való eltérése alapján – a hatásarány-elemzés szabályai szerint elvégzett számítással² – meghatározható, hogy az adott megyében a diplomások arányának értékére mekkora hatással van a magyarság aránya. Utóbbi esetben, vagyis egy adott megye adott magyarságarány-kategóriája értékének a kategória átlagától való eltérése alapján pedig – szintén a megfelelő számítással – meghatározható, hogy az adott megyében a diplomások arányának értékére mekkora hatása vannak a magyarság arányán kívüli egyéb, lokális adottságok.

Egy megye hatásarány-típusát pedig minden esetben a diplomásarányának az összes megye átlagától való eltérése (a megye relatív képzettsége), valamint az ezt meghatározó strukturális és lokális hatások viszonya adja ki. Egy megye abban az esetben magasan képzett (M), ha a diplomásaránya több mint egy százalékponttal magasabb, mint a megyék átlagértéke. Abban az esetben pedig alacsonyan képzett, ha a diplomásaránya több mint egy százalékponttal alacsonyabb, mint a megyék átlagértéke (A). Minden más esetben a megye közepesen képzett (K). A lokális hatások dominanciája (L) akkor mutatható ki, ha a lokális érték több mint egy százalékponttal haladja meg a strukturális értéket. A strukturális hatások dominanciája (S) pedig fordítva, ha a strukturális érték több mint egy százalékponttal haladja meg a lokális értéket. Amennyiben egyik hatás dominanciája sem kimutatható, a megyét a hatások szempontjából kiegyenlítettnek (K) minősítjük.

---

² A számítás menetét részletesen lásd: (NEMES NAGY J. 2005)

III. Az értekezés eredményei

A kutatási előzmények értékelése

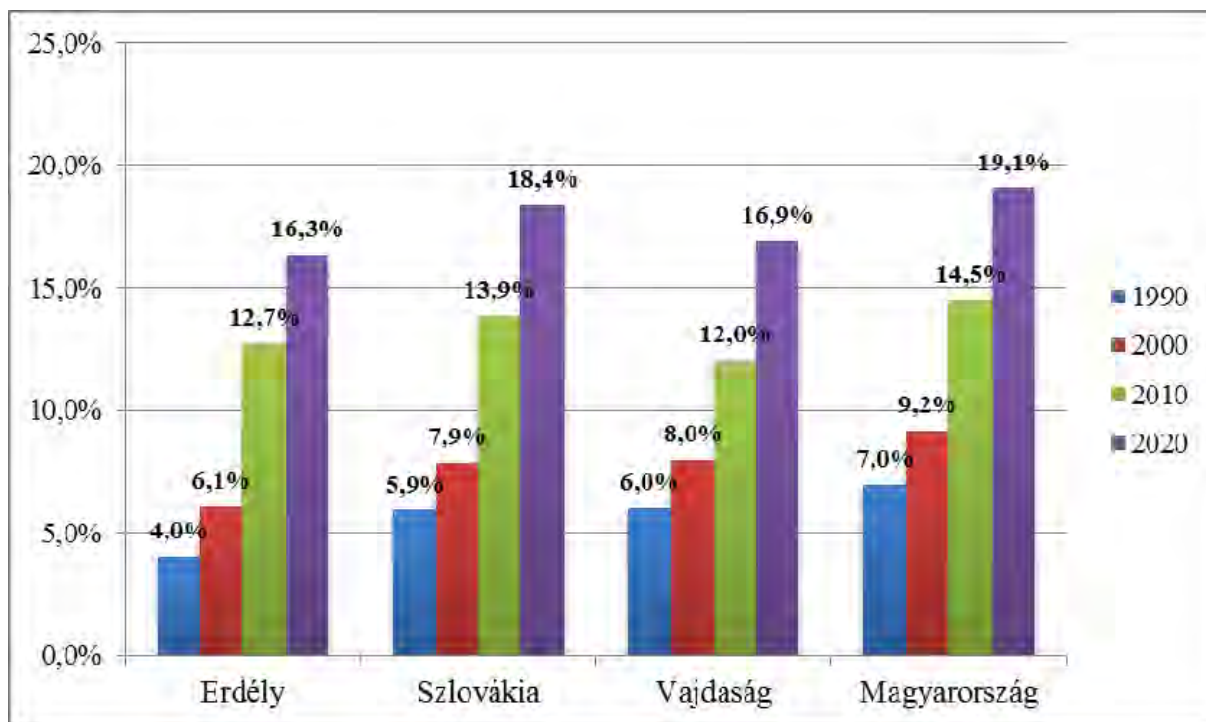
Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján arra lehet következtetni, hogy egyes, etnikailag plurális kelet-európai társadalmak etnikai tényezők mentén is tagolódnak, melyek többek között a felsőoktatási pozíciók etnikai egyenlőtlenségében is megnyilvánulnak (AASLAND, A. – FLØTTEN, T. 2001, LINDEMANN, K. 2009, LINDEMANN, K. – SAAR, E. 2011, LIAKOVA, M. 2013, WŁODARSKA-FRYKOWSKA, A. 2016). Jobbára hasonló eredményre jutottak a külhoni magyar közösségek társadalmi pozícióit vizsgáló kutatások is (GYURGYÍK L. 2008, 2014, VERES V. 2006, 2014, 2015, BADIS R. 2008, PAPP Z. A. 2008, KISS T. 2010a, 2010b, 2014, TÁTRAI P. 2023). Fontos azonban látni, hogy a kapcsolódó kutatások eredményei egymással csak korlátozottan vethetők össze, igazán átfogó, a külhoni magyarság egészét egységesen vizsgáló munkákból pedig kifejezetten hiány van.

Még kevesebb az olyan munka, amely nagy területi részletességgel elemzi a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióit. Annak ellenére van ez így, hogy a szakirodalmi előzmények rámutatnak: mind a külhoni magyarság társadalmi helyzetének megismerésében (KOCSIS K. et al. 2015, PÉTI M. et al. 2020), mind pedig a felsőoktatási expanzió folyamatainak megértésében (RECHNITZER J. 2009, GÁL Z. 2014, 2016, KOZMA T. 2016) kiemelt szerepe van a térségi szemléletnek. Kifejezetten nagy igény mutatkozik tehát a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióit nagy területi részletességgel vizsgáló kutatásokra.

A felsőfokú végzettség térbeli és időbeli sajátosságai a Kárpát-medencében

A historikus adatok elemzése révén megerősítést nyert, hogy az írni-olvasni tudók aránya a Kárpát-medencében a dualizmus időszakában indult dinamikus emelkedésnek, mely fontos előfeltétele volt az érettségi és a felsőfokú végzettség későbbi megszerzésének. Az írni-olvasni tudók aránya a mai Magyarország és Szlovákia területén volt a legmagasabb (KARÁDY V. 2013). Hasonlóan alakult a felsőfokú végzettségűek Kárpát-medencei térbeli eloszlása is a XX. század elején. A két világháború közötti időszakban a felsőfokú végzettségűek aránya stagnált, az államszocializmus alatt azonban a Kárpát-medence minden vizsgált térségében beindult a felsőoktatás tömegesedése (NAGY P. T. 2014). A diplomások arányának az egész térségre jellemző, egyre gyorsuló növekedése mellett Magyarország a rendszerváltásig megőrizte a vezető szerepét.

A diplomások aránya a rendszerváltásokat követően az 1990-es években eleinte a korábbiaknál lassabb tempóban növekedett minden vizsgált nagytérségben, az ezredfordulót követően ugyanakkor a gyorsuló felsőoktatási expanzió (LANNERT J. 2004, POLÓNYI I. 2014) hatására rendkívül dinamikus növekedésbe kezdett (1. ábra). Ez a növekedés az EU-hoz frissen csatlakozó Szlovákiában és Erdélyben különösen dinamikus volt, míg a háború sújtotta Vajdaságban elmaradt a térségi átlagtól. A 2010-es években Szlovákia és Erdély növekedése alábbhagyott, így ezúttal a Vajdaság és Magyarország értékei produkálták a legnagyobb emelkedést.

1. ábra: A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált nagytérségek teljes lakosságában; 1990, 2000, 2010, 2020 (%)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

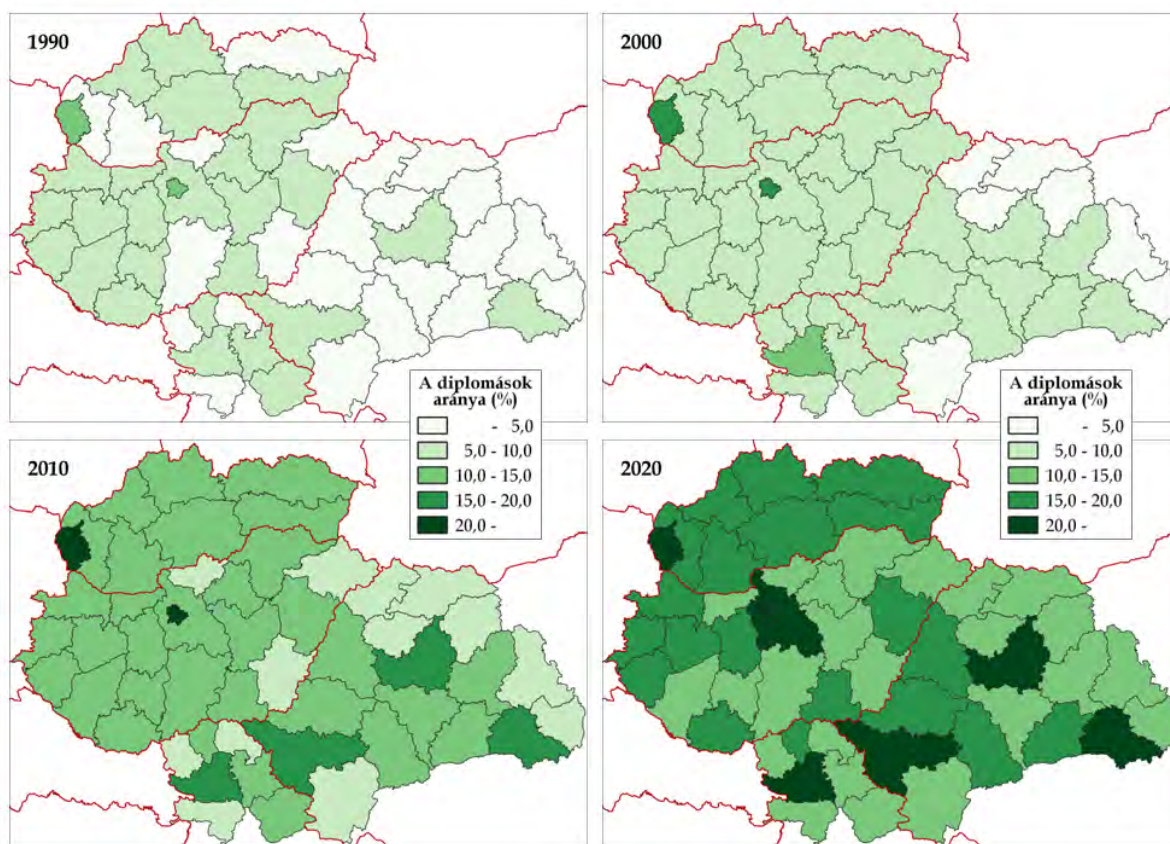
A rendszerváltásokat követő növekedés a Kárpát-medence egyes térségeit különböző mértékben érintette. A növekedés mértékét leginkább a településméret befolyásolta: a népesebb településeken gyorsabban növekedett a diplomások alából is magasabb aránya (1. táblázat). Emellett a centrum-periféria viszonyok is meghatározóak voltak: a nagyvárosi térségek települései általában a kategóriájuk felett teljesítettek. E meghatározottságok mértékét a diplomások aránya és a településméret, illetőleg a gazdasági fejlettség közötti nagyon szoros térbeli együttmozgások is igazolják.

Méretkategória	Magyarország	Szlovákia	Erdély	Vajdaság	Összesen
1) főváros	9,0	8,7	-	-	8,9
2) 200 ezer fő feletti	7,6	5,8	13,0	6,7	10,1
3) 100-200 ezer fő	6,3	-	11,4	4,0	7,9
4) 50-100 ezer fő	5,9	6,9	10,9	3,3	6,7
5) 20-50 ezer fő	5,0	7,3	7,3	2,8	5,9
6) 10-20 ezer fő	4,9	7,1	6,1	2,1	5,3
7) 5-10 ezer fő	4,6	6,6	5,4	4,6	5,5
8) 2-5 ezer fő	3,7	5,5	3,1	-	3,8
9) 1-2 ezer fő	3,1	5,8	2,6	-	3,9
10) 500-1000 fő	2,7	5,4	2,5	-	4,1
11) 500 fő alatti	2,5	5,3	3,4	-	3,9
Összesen	5,3	6,3	6,8	4,1	5,9

1. táblázat: A felsőfokú végzettségűek arányának változása a vizsgált helyhatóságok teljes lakosságában településméret-kategóriák szerint; 2000-2010 (százalékpont)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A felsőoktatási expanzió kitüntetett terei a Kárpát-medencében tehát egyértelműen a nagyvárosi térségek voltak, melyek kiugró értékei az eltelt idő folyamán egyre nagyobb mértékben haladták meg a makrorégió többi térségének átlagos és átlag alatti értékeit (2. ábra). A vizsgált időszak egészére jellemző szuburbanizációs folyamatok hatására e nagyvárosi térségek térbeli kiterjedése egyre nőtt, míg az irányukba (mint gazdasági centrumtérségekbe) tartó migrációs folyamatok miatt a lakónépességük is növekedett.

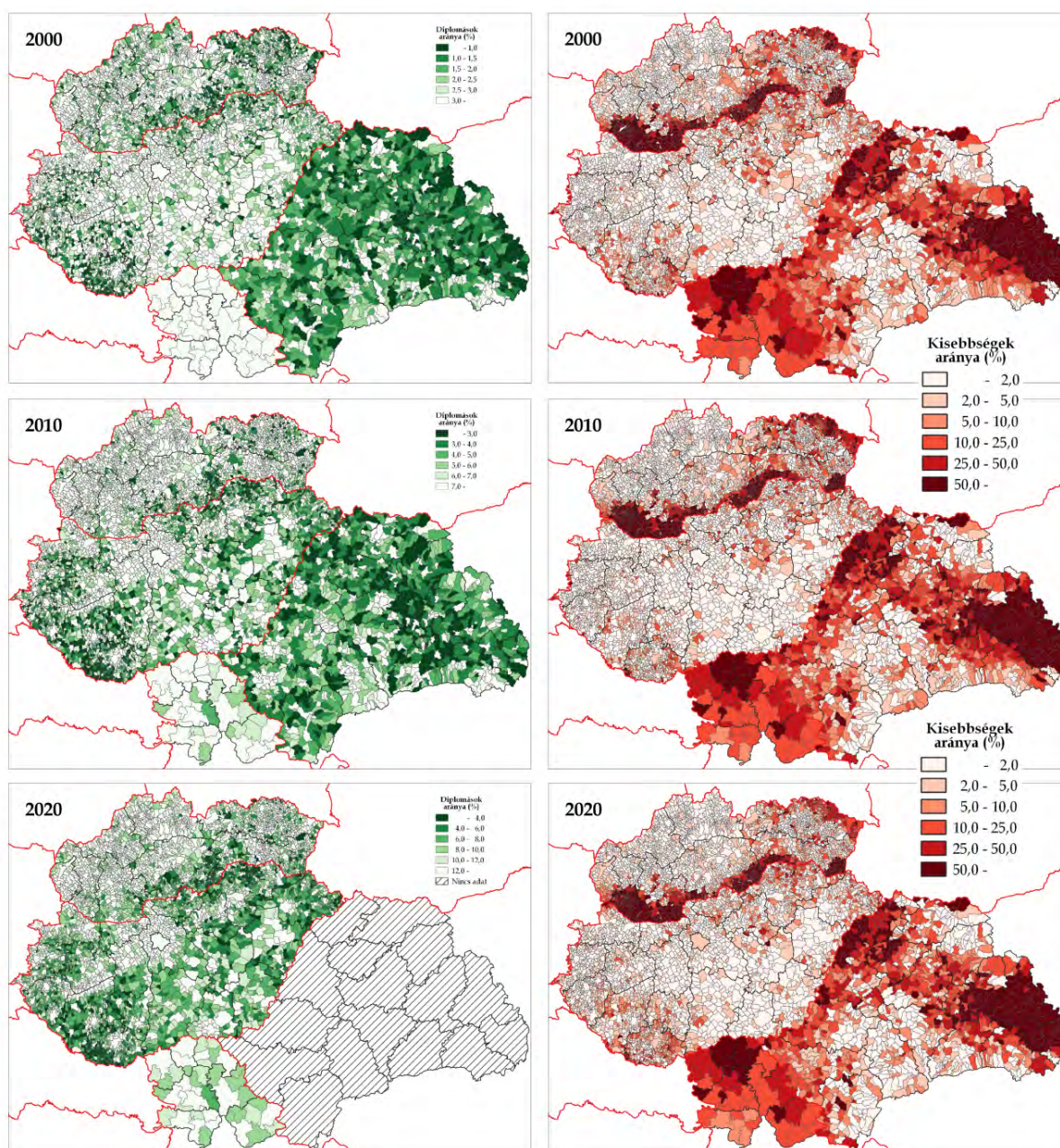

2. ábra: A felsőfokú végzettségűek aránya a vizsgált megyék teljes lakosságában; 1990, 2000, 2010, 2020 (%)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A vizsgált harminc év során a diplomások arányának Kárpát-medencei területi egyenlőtlenségei ennek ellenére megyei és helyhatósági szinten is csökkentek: a felsőoktatási expanzió kitüntetett terein kívül eső térségek értékei ugyanis összességében egyre közelebb kerültek egymáshoz. A megyéken belüli egyenlőtlenségek ugyanakkor csak minimálisan csökkentek a három évtized alatt. A megyei szintű felzárkózási folyamatok tehát továbbra is jelentős helyhatósági szintű egyenlőtlenségeket fednek el. Sőt, az évtizedek folyamán egyre karakteresebben kirajzolódta a Kárpát-medence leszakadó, a felsőoktatási expanzióból nem vagy csak minimális mértékben profitáló térségei. E térségek jelentős mértékben átfednek a Kárpát-medence etnikai kisebbségek által nagyobb arányban lakott térségeivel (3. ábra).

3. ábra: A diplomások aránya és a kisebbségi lakosság aránya a vizsgált helyhatóságokban; 2000, 2010, 2020 (%)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A kisebbségi lakosság jelenléte és a diplomások aránya között tehát egyértelmű térbeli összefüggések figyelhetők meg, annak ellenére, hogy a két jelenség között összességében csak egy enyhe – ám egyre erősödő – negatív kapcsolat mutatható ki. Különösen feltűnő az összefüggés a roma népesség által nagyobb arányban lakott területeken: e kisebbségi csoportok jelentős iskolázottsági lemaradását az etnikai bontású adatok is visszaigazolják.

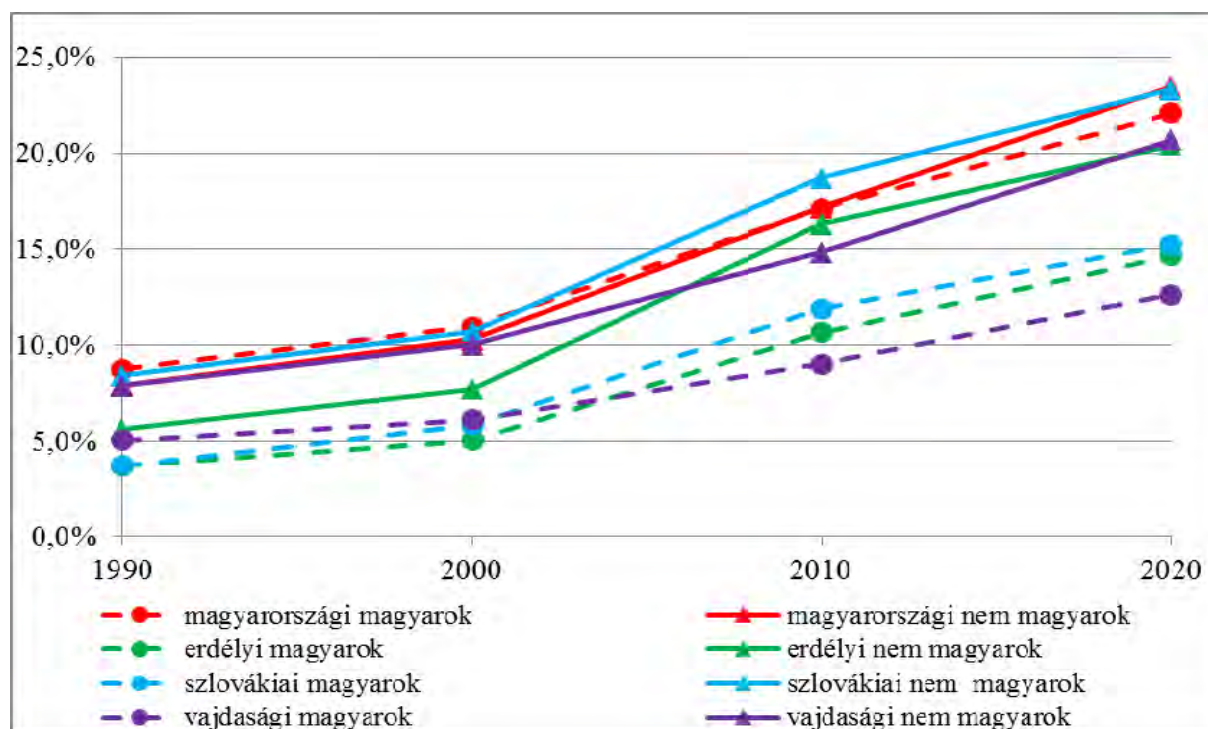
A külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak térbeli sajátosságai

A külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak történeti előzményei kapcsán igazolást nyert, hogy a dualizmus korában az államalkotó magyarság nem csak a mai Magyarország területén, de a Magyar Királyság minden később elszakított térségében is jobb pozícióban volt, mint az impériumváltásokat követően az adott térségben többségbe került nemzetiségek. Az I. világháború után e külhoni térségekben lassan, de biztosan megkezdődött a kisebbségbe kényszerült magyar közösségek pozícióelőnyének gyengülése (GYURGYÍK L. 1998, SEBŐK L. 2001, KISS T. 2010a). A kisebbségi magyar közösségek vezető pozíciói alapvetően az államszocializmus időszakában fordultak át pozícióhátránnyá, elsősorban a felsőoktatási rendszereknek a II. világháború után minden érintett országban meginduló tömegesedéséből következően (PÁSZTOR A. 2006, KISS T. 2010b). A rendszerváltások időpontjában a kisebbségi magyar közösségek felsőfokú végzettségbeli pozíciója már minden külhoni nagytérségben gyengébb volt, mint a többségi társadalmaké.

A XX. század folyamán a kisebbségi magyarságnak nem csak az iskolázottsági pozíciói gyengültek meg, de jelentős létszámveszteségek is érték e közösségeket, elsősorban a migrációs és asszimilációs folyamatoknak köszönhetően (KOC SIS K. et al. 2015). A XXI. században e veszteségek folytatódtak, sőt, egyes térségekben fokozódtak is. Mindez hatással volt a külhoni magyar közösségek iskolázottsági pozíciójának a rendszerváltás után bekövetkezett változásaira is.

A diplomások arányának 1990-es évekbeli lassú növekedése a külhoni magyarság iskolázottsági pozícióiban is csak egy enyhe gyengülést eredményezett (4. ábra). Az évtized vesztesei a vajdasági magyarok voltak, akiket nagymértékben sújtottak a délszláv háború hatásai is. Az ezredforduló utáni első évtized rendkívül dinamikus növekedése ugyanakkor a külhoni magyarság jelentős pozíciógyengülésével járt együtt. Legnagyobb mértékben az erdélyi magyarság relatív pozíciója romlott, de a szlovákiai és a vajdasági magyarság pozíciógyengülése is nagyon jelentős volt. A 2010-es években a szlovákiai és a vajdasági magyarság pozíciógyengülése kicsit mérséklődött ugyan, de tovább folytatódott. Az erdélyi

magyarságnak a XXI. század első évtizedére jellemző drasztikus pozícióromlása ugyanakkor a következő évtizedben gyakorlatilag teljesen megállt.

4. ábra: A felsőfokú végzettségűek arányának változása a 15 év feletti lakosság körében; 1990, 2000, 2010, 2020 (%)

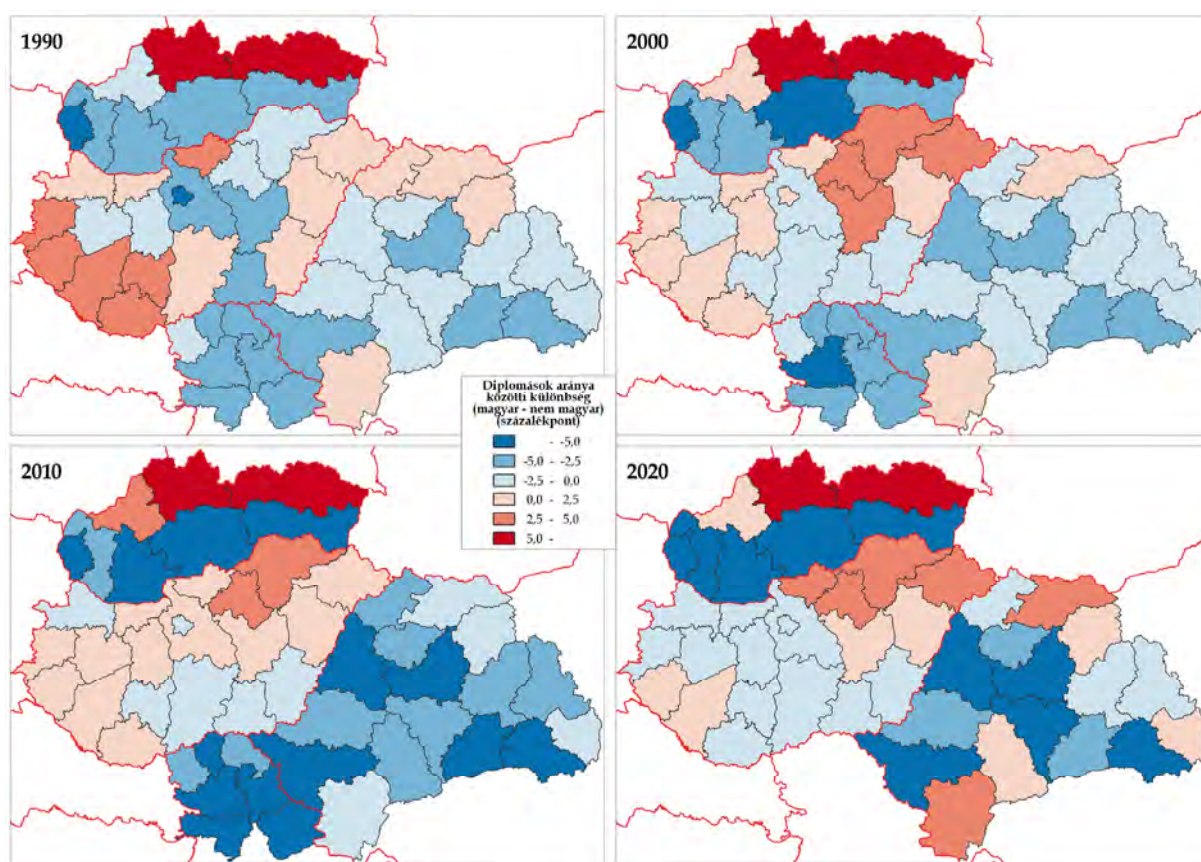
Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A vizsgált három évtized folyamán összességében mindhárom vizsgált külföldi magyar közösség jelentős iskolázottsági pozícióromlást szenvedett el. Bár a diplomások aránya alapvetően e közösségekben is jelentősen növekedett, a felsőoktatási expanzió dinamizáló hatásait a külföldi magyarság jóval kisebb mértékben tudta kihasználni, mint az államalkotó nemzetiségek. Mindezek alapján összességében igazolódni látszik az a feltételezés, mely szerint a három vizsgált külföldi nagytérségben az etnikai tényezők mentén is hatalmi különbségek figyelhetők meg a magyarok rovására.

Az eredmények megerősítik az anyaország (illetve részben más fejlettebb országok) külföldi magyarság irányába kifejtett agyelszívó hatásának jelentőségét kiemelő feltételezéseket is. A magasan képzett lakosság Magyarországra költözése a jelenséget vizsgáló kutatási előzmények eredményei alapján ugyanis a három vizsgált magyar kisebbség közül – arányaiban – leginkább a vajdasági magyarságot sújtotta (BADIS R. 2012, KINCSES Á. 2015). A dolgozat eredményei alapján pedig a három évtized alatt összességében pont ez a csoport szenvedte el a legnagyobb mértékű pozícióvesztést. A külföldi magyarság általános pozíciógyengülése szempontjából a képzett lakosság átlagon felüli migrációs értékei mellett bizonyos esetekben ugyanakkor e csoportok magas asszimilációs rátájának is meghatározó jelentősége lehet.

A külhoni magyarság iskolázottsági pozícióiban jelentős területi különbségek mutatkoznak (5. ábra). A vizsgált külhoni megyék kétharmadában végig rosszabb pozícióban volt a magyarság, és jelentős részük esetében a vizsgált időszakban folyamatosan gyengült is ez a pozíció. Az 1990-es években a harminc vizsgált külhoni megyéből – a három 1000 fő alatti magyarsággal rendelkező észak-szlovákiai kerület mellett – összesen hat olyan volt, ahol enyhén javultak a magyarság relatív pozíciói. Az ezredforduló első évtizedében a külhoni térségek közül már kizárólag a három észak-szlovákiai kerületben javult a magyarság pozíciója, mindenhol máshol jelentősen visszaesett. A 2010-es években ezzel szemben a nyolc szlovákiai kerületből hétben ismét gyengült, a tizenhat erdélyi megyéből ugyanakkor tizenháromban erősödött a magyarság pozíciója. Közöttük több, jelentős számú magyar lakossággal rendelkező megyében is kifejezetten nagy javulásról számolhatunk be.

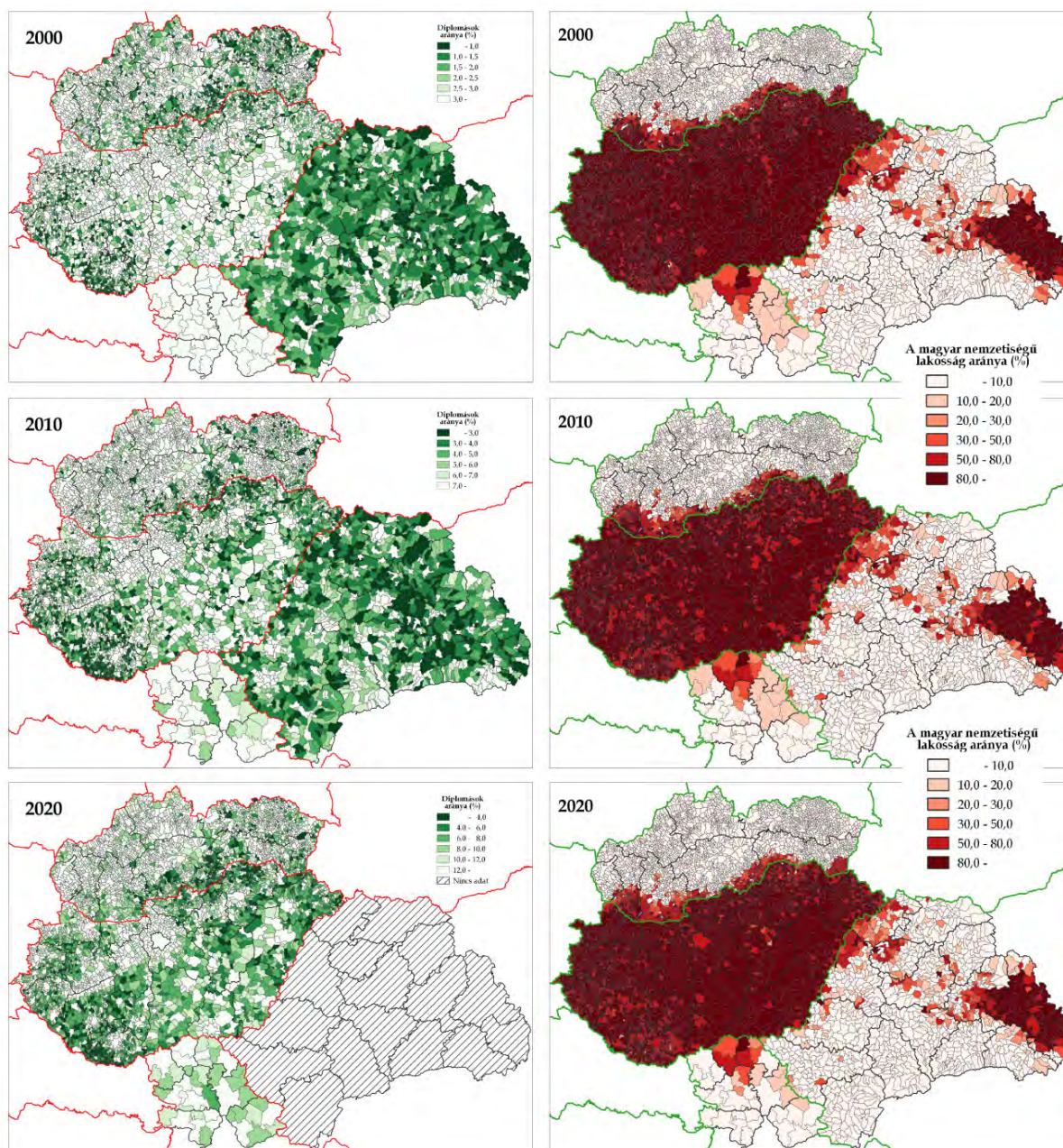
5. ábra: A vizsgált megyék 15 év feletti magyar és nem magyar lakosságán belül a felsőfokú végzettségük aránya közötti különbségek; 1990, 2000, 2010, 2020 (százalékpont)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A külhoni magyarság iskolázottsági pozícióinak a vizsgált harminc év során tapasztalt, összességében jelentős gyengülését a magyarságarány és a diplomások aránya közötti kapcsolatokat vizsgáló elemzések is alátámasztják. A két jellemző térbeli együttmozgását például megyei és helyhatósági szinten is egy egyre erősödő negatív kapcsolat jellemzi. A térbeli mintázatok pedig ebben az esetben is jelentős hasonlóságokat mutatnak: a képzettségi

szempontból leszakadó külhoni térségek jelentős mértékben átfednek a külhoni magyarok által nagy arányban lakott térségekkel (6. ábra).

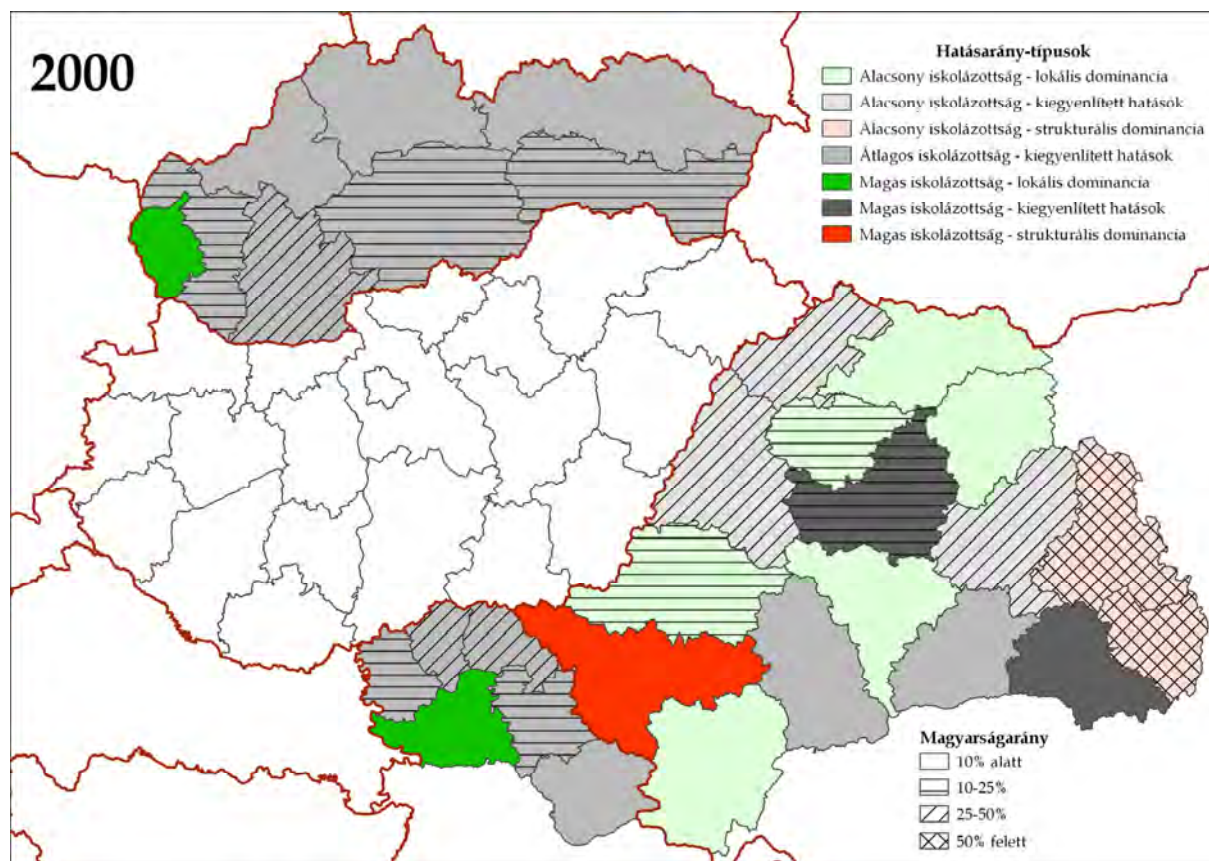
6. ábra: A diplomások aránya és a magyar lakosság aránya a vizsgált helyhatóságokban; 2000, 2010, 2020 (%)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A helyhatósági szinten elvégzett hatásarány-elemzés ugyanakkor mindössze három megyében mutatta ki a diplomások arányára gyakorolt hatások közül a magyarságarány dominanciáját (7. ábra). Az alacsony magyarságarányú, de magasán képzett Temes megye esetében mindez abban nyilvánult meg, hogy annak a magasabb magyarságarányú helyhatóságaiban rendre a megyei átlag alatt volt a diplomások aránya. A magyarok által legnagyobb arányban lakott két külhoni megyében (Hargita és Kovászna) ugyanakkor pont fordított volt ez a kapcsolat: a magyarság magas megyei aránya a két megye magyarok által

kevésbé lakott térségeiben is ugyanolyan alacsony iskolázottsági mutatóval járt együtt, mint a magyarlakta térségekben.

7. ábra: A vizsgált külhoni megyék típusa a hatáсарány-elemzés alapján; 2000

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A többi megye esetében tehát a magyarságarány hatása nem volt számottevő, sőt, többségükben inkább a lokális hatások domináltak. E lokális hatások közül az egyik leginkább hangsúlyosak a településméretből eredő hatások. Ezért a tanulmány a külhoni magyarság alacsony iskolázottsági pozíciója kapcsán annak településszerkezeti jellemzőiből eredő hatásokat is megvizsgálta. A diplomások arányának és a magyarság reprezentációs többletének/hiányának a településméret-kategóriánként való összehasonlítása által igazolást nyert, hogy a külhoni magyar közösségek pozícióhátránya jelentős részben a magyarság vidékies településszerkezeti jellemzőiből ered (2. táblázat).

A külhoni magyarság urbanizációs lemaradása ráadásul leginkább pont a felsőfokú végzettség szempontjából kitüntetett nagyvárosi térségekben figyelhető meg. A településszerkezeti változásokban a magyarság pozíciógyengülése is tetten érhető: a képzetesebb lakosság aránya a városi kategóriákban növekedett a legdinamikusabban, a magyarság jelenléte ugyanakkor pont ezekben a kategóriákban csökkent jelentősen. Mindeközben az alacsony népességszámú, képzetlenebb helyhatóságokban növekedett a magyarság reprezentációja. A külhoni magyar közösségek tehát elsősorban azért tekinthetők a

felsőoktatási expanzió veszteséinek, mert kifejezetten alacsony és évről-évre egyre alacsonyabb arányban élnek e folyamat kitüntetett tereiben.

Településméret-kategória	A magyarság reprezentációs többlet/hiánya (százalékpont) 2000	A diplomások aránya (%) 2000	A magyarság reprezentációs többlet/hiánya (százalékpont) 2010	A diplomások aránya (%) 2010	A magyarság reprezentációs többlet/hiánya (százalékpont) 2020*	A diplomások aránya (%) 2020*
1) főváros	-2,2	19,1%	-2,2	27,8%	-4,7	37,6%
2) 200 ezer fő feletti	-2,9	14,4%	-5,2	24,9%	-5,8	28,9%
3) 100-200 ezer fő	2,9	10,2%	3,3	19,4%	3,1	17,0%
4) 50-100 ezer fő	-6,5	9,9%	-5,8	16,9%	-8,2	23,9%
5) 20-50 ezer fő	1,9	7,2%	0,5	13,5%	2,5	17,3%
6) 10-20 ezer fő	0,2	5,6%	1,4	11,4%	1,0	15,8%
7) 5-10 ezer fő	5,2	3,4%	3,7	9,4%	4,2	15,9%
8) 2-5 ezer fő	2,5	2,3%	4,4	6,1%	0,8	13,5%
9) 1-2 ezer fő	-0,3	2,9%	0,9	7,4%	3,3	13,3%
10) 500-1000 fő	-0,4	3,1%	-0,6	8,2%	2,2	12,5%
11) 500 fő alatti	-0,3	2,6%	-0,3	7,8%	1,6	11,7%
Összesen	-	6,9%	-	13,2%	-	18,5%

2. táblázat: A magyarság reprezentációs többlet/hiánya (százalékpont) és a diplomások aránya (%) az egyes településméret-kategóriákban a három vizsgált nagytérségben összesen; 2000, 2010, 2020

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

*Az erdélyi helyhatósági szintű iskolázottsági adatok 2020-as hiánya miatt ebben az évben csak a szlovákiai és a vajdasági adatok szerepelnek az összesítésben.

Fontos ugyanakkor, hogy a külhoni magyarság gyengébb pozíciója jellemzően a településszerkezeti hatások részleges kiszűrése után, az egyes településeken belül is megmarad (3. táblázat).

Településméret-kategória	Magyarságarány-kategória (%)										összesen	
	0-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60-80	80-100		
1) 200 ezer fő feletti	24,9	24,4		29,2								25,5
2) 100-200 ezer fő	19,7	21,8	17,1		24,0	14,7	22,5					19,4
3) 50-100 ezer fő	16,7	22,5	10,7	21,4					17,2			16,9
4) 20-50 ezer fő	13,9	13,0	14,8	10,7	13,5		8,4	12,2	17,0	11,3		13,5
5) 10-20 ezer fő	12,0	9,1	12,0	10,4	10,7	16,5	9,6	11,6	8,7	11,5		11,4
6) 5-10 ezer fő	10,7	7,4	13,6	7,1	6,3	7,2	8,4	10,0	7,4	5,5		9,4
7) 2-5 ezer fő	6,8	5,5	5,1	4,3	5,0	4,8	5,1	5,2	5,1	4,3		6,1
8) 1-2 ezer fő	7,9	4,4	4,5	2,9	6,7	7,1	6,1	6,7	6,5	5,4		7,4
9) 500-1000 fő	8,6	9,8	4,4	8,6	7,0	8,1	6,4	6,2	6,5	6,2		8,2
10) 500 fő alatti	8,3	7,9	5,7	6,1	9,6	5,7	5,6	7,2	5,6	5,1		7,8
Összesen	13,1	15,8	13,2	19,4	13,7	11,3	13,5	9,3	9,2	6,2		13,2

3. táblázat: A diplomások átlagos aránya a három külhoni nagytérség helyhatóságaiban településméret-kategória és magyarságarány-kategória szerinti bontásban; 2010 (%)

Adatok forrása: az érintett országok népszámlálási adatai alapján a szerző saját számításai

A rendelkezésre álló, megyei szintnél részletesebb területi bontású, etnikailag is differenciált adatok elemzése alapján a három vizsgált külhoni nagytérségben a magyarság összességében gyenge pozíciójához különböző mértékben járulnak hozzá a településszerkezeti jellemzőkből adódó hatások, illetve a magyarság ettől független, helyben is megfigyelhető hátrányai. Erdély több megyéjében is igaz például a városi és a vidéki magyarság egy jelentős részére is, hogy helyben jobb a pozíciója, mint a nem magyar

lakosságnak. A magyarság általános, Erdély teljes területén, városban és vidéken egyaránt jelen lévő pozícióhátránya ez alapján semmiképpen sem igazolható. Az erdélyi magyarság pozícióhátrányát tehát jelentős részben a vidékies településszerkezet, illetőleg az erdélyi tömbmagyar térségek vidékiesebb karaktere okozza.

Szlovákiában már sokkal inkább kimutatható a magyarság általános, településszerkezeti hatásoktól független, településeken belül is megjelenő gyenge pozíciója. Az ugyanakkor egyértelmű, hogy a szlovákiai magyarság gyenge pozíciója is annak vidékies településszerkezeti jellemzőiből fakad elsődlegesen. A másik két külhoni közösséggel ellentétben a vajdasági magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióhátrányát döntően nem a településszerkezeti jellemzők határozzák meg, hiszen az eredmények alapján úgy tűnik, hogy ezek a hátrányok az egyes településeken belül is erősen jelen vannak.

Mindhárom külhoni magyar közösségre igaz ugyanakkor, hogy a felsőoktatási expanzió Kárpát-medencei kitüntetett tereiben gyenge és egyre inkább romló pozíciókkal rendelkeznek. Ez egyrészt a magyarság gyenge urbanizációs rátájából ered: a nagyvárosi térségekben nagyon alacsony és egyre kisebb arányban laknak magyarok. Másrészt viszont e térségeken belül egyértelműen megjelenik a magyarság iskolázottsági lemaradása is: az eredmények alapján a külhoni magyarság nagyon jelentős lemaradásban van a kiugró értékű nagyvárosias térségek mindegyikében, és ez a lemaradás évről-évre nőtt. Mivel pedig a diplomások arányának a Kárpát-medencei növekedésében e kitüntetett tereknek kiemelt szerepe van, a külhoni magyarok általános gyenge pozícióját elsősorban a nagyvárosi térségekben megfigyelhető gyenge (demográfiai és iskolázottsági) pozíciójuk határozza meg.

Összefoglalás és következtetések

A doktori értekezés GERHARD LENSKI többdimenziós rétegződési modelljéből kiindulva alapvetően arra a kérdésre kereste a választ, hogy a külhoni magyarság esetében a felsőfokú végzettségűek arányában megfigyelt etnikai egyenlőtlenségek alapján megfigyelhetőek-e az etnikailag rétegzett társadalom jegyei?

Mivel a Kárpát-medencében 1990 után lezajlott felsőoktatási expanzió kiváló alapot nyújt arra, hogy az etnikailag plurális társadalmakban megfigyeljük a felsőfokú végzettségbeli egyenlőtlenségek etnikai vetületeinek alakulását, fontos kérdésként merül fel, hogy hogyan hatott a külhoni magyar közösségek évtizedek óta gyengülő iskolázottsági pozícióira a felsőoktatási rendszerek e rendkívül dinamikus expanziója?

Mivel mind a külhoni magyarság társadalmi helyzetének megismerésében, mind pedig a felsőoktatási expanzió folyamatainak megértésében kiemelt szerepe van a térségi

szemléletnek, nagy jelentősége van annak a kérdésnek, hogy hogyan alakultak a vizsgált időszakban a külhoni magyarság felsőfokú végzettségbeli pozícióinak területi jellemzői?

Mindezek miatt doktori kutatás hiánypótló eredményének tartom, hogy átfogóan és nagy térségi részletességgel elemezte a külhoni magyarság felsőoktatásbeli pozícióiban a felsőoktatási expanzió 1990 és 2020 közötti időszakában bekövetkezett változásokat.

Az elemzés során megállapítást nyert, hogy a felsőoktatási expanzió kitüntetett terei a Kárpát-medencében egyértelműen a nagyvárosi térségek voltak, melyek kiugró értékei az eltelt idő folyamán egyre nagyobb mértékben haladták meg a makrorégió többi térségének átlagos és átlag alatti értékeit.

A megyei szintű felzárkózási folyamatok jelentős helyhatósági szintű egyenlőtlenségeket fednek el: az évtizedek folyamán egyre karakteresebben kirajzolódtak a Kárpát-medence leszakadó, a felsőoktatási expanzióból nem vagy csak minimális mértékben profitáló térségei. E térségek jelentős mértékben átfednek a Kárpát-medence etnikai kisebbségek által nagyobb arányban lakott térségeivel. A kisebbségi lakosság jelenléte és a diplomások aránya között egyértelmű térbeli összefüggések figyelhetők meg.

A vizsgált három évtized folyamán összességében mindhárom vizsgált külhoni magyar közösség jelentős felsőfokú végzettségbeli pozícióromlást szenvedett el. Bár a diplomások aránya alapvetően e közösségekben is jelentősen növekedett, a felsőoktatási expanzió dinamizáló hatásait a külhoni magyarság jóval kisebb mértékben tudta kihasználni, mint az államalkotó nemzetiségek. Mindezek alapján összességében igazolódni látszik az a feltételezés, mely szerint a három vizsgált külhoni nagytérségben az etnikai tényezők mentén is hatalmi különbségek figyelhetők meg a magyarok rovására.

A külhoni magyarság iskolázottsági pozícióiban jelentős területi különbségek mutatkoznak: a vizsgált külhoni megyék kétharmadában végig rosszabb pozícióban volt a magyarság, és jelentős részük esetében a vizsgált időszakban folyamatosan gyengült is ez a pozíció.

A külhoni magyarság iskolázottsági pozícióinak a vizsgált harminc év során tapasztalt, összességében jelentős gyengülését a magyarságarány és a diplomások aránya közötti kapcsolatokat vizsgáló elemzések is alátámasztják. A térbeli mintázatok ebben az esetben is jelentős hasonlóságokat mutatnak: a képzettségi szempontból leszakadó külhoni térségek jelentős mértékben átfednek a külhoni magyarok által nagy arányban lakott térségekkel.

A helyhatósági szinten elvégzett hatásarány-elemzés ugyanakkor mindössze három megyében mutatta ki a diplomások arányára gyakorolt hatások közül a magyarságarány dominanciáját, a megyék többségében inkább a lokális hatások domináltak.

A részletes térségi elemzések során igazolást nyert, hogy a külhoni magyar közösségek pozícióhátránya jelentős részben a magyarság vidékies településszerkezeti jellemzőiből ered. Fontos ugyanakkor, hogy a külhoni magyarság gyengébb pozíciója a legtöbb térségben (de nem mindenhol) a településszerkezeti hatások részleges kiszűrése után, az egyes településeken belül is megmarad.

A külhoni magyarság urbanizációs lemaradása leginkább pont a felsőfokú végzettség szempontjából kitüntetett nagyvárosi térségekben figyelhető meg. A településszerkezeti változásokban ráadásul a magyarság pozíciógyengülése is tetten érhető. A külhoni magyar közösségek elsősorban tehát azért tekinthetők a felsőoktatási expanzió veszteseinek, mert annak Kárpát-medencei kitüntetett tereiben gyenge és egyre inkább romló (demográfiai és iskolázottsági) pozíciókkal rendelkeznek.

IV. Főbb hivatkozások

- BADIS RÓBERT [2008]: A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002. *Regio*, 19/4, pp. 102-154.
- BOURDIEU, PIERRE [(1983) 1997]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ RÓBERT [szerk.]: *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, pp. 156-177.
- CSATA ZSOMBOR [2019a]: Az etnikai polarizáció és a jólét összefüggései Erdélyben. *Regio*, 27/3. 28–77. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i3.274>
- CSATA ZSOMBOR [2019b]: Etnikai párhuzamosságok az erdélyi gazdaságban. *Regio*, 27/1, 37–80. DOI: 10.17355/rkkpt.v27i1.244
- FARKAS LILLA [2017]: Data collection in the field of ethnicity. *Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union*. European Commission – Directorate-General for Justice and Consumers, Bruxelles. 53 p.
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN [2001]: A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In: GÁBRITY MOLNÁR IRÉN – MIRNICS ZSUZSA [szerk.]: *Fészekhagyó Vajdaságiak*, Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka
- GÁL ZOLTÁN [2016]: Egyetem és a város, *Educatio*, 2016/2, pp. 220–233.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ [1998]: A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: FILEP TAMÁS GUSZTÁV – TÓTH LÁSZLÓ [szerk.]: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. kötet. Budapest.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ [2006a]: A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételének változásai. *Pro Minoritate*, 2006/2-3, pp. 20-36.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ [2006b]: *A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Kalligram Kiadó, Pozsony
- GYURGYÍK LÁSZLÓ [2008]: A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években. *Regio*, 19/4, pp. 77-101.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ – SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.) [2003]: *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- GYURGYÍK LÁSZLÓ – KISS TAMÁS [2010]: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ – HORVÁTH ISTVÁN – KISS TAMÁS [2010]: Demográfiai folyamatok, etnikulturális és társadalmi reprodukció. In: BITSKEY BOTOND [szerk.]: *Határon túli magyarság a 21. században: Tanulmánykötet. Konferencia-sorozat a Sándor-palotában, 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest

- KAPITÁNY BALÁZS [2013]: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia*, 56/1, pp. 25–64.
- KAPITÁNY BALÁZS [2015]: Külhoni magyar közösségek. In: MONOSTORI JUDIT – ŐRI PÉTER – SPÉDER ZSOLT [szerk.]: *Demográfiai portré*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest pp. 227–240.
- KARÁDY VIKTOR [2013]: Iskolázottság, rétegződés és értelmiség. *Educatio*, 2013/4, pp. 469–492.
- KINCSES ÁRON [2019]: Magyar-magyar nemzetközi vándorlások a Kárpát-medencében, 2011–2017. *Magyar Tudomány*, 2019/11.
- KISS TAMÁS [2010a]: Támponok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I. *Pro Minoritate*, 2010/2, pp. 3–28.
- KISS TAMÁS [2010b]: Támponok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához II. *Pro Minoritate*, 2010/3, pp. 3–42.
- KISS TAMÁS [2012]: Demográfiai körkép – A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1, pp. 24–48.
- KISS TAMÁS [2014]: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói. *Regio*, 22/2, pp. 187–245.
- KOCSIS KÁROLY – TÁTRAI PATRIK [2015a]: A Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változásai a rendszerváltást követően. In: FÁBIÁN ATTILA (szerk.): *Otthon a Kárpát-medencében*. Nyugat–Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron
- KOCSIS KÁROLY – TÁTRAI PATRIK (szerk.) [2015b]: A Kárpát-Pannon-térség változó etnikai arculata. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
- KOZMA TAMÁS [2016]: A tanulás térformáló ereje. *Educatio*, 2016/2, pp. 161–169.
- KOZMA TAMÁS – PATAKI GYÖNGYVÉR (szerk.) [2011]: *Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat*. Debrecen, University of Debrecen, CHERD.
- LENSKI, GERHARD EMMANUEL [1966]: *Power and Privilege – A Theory of Social Stratification*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London
- NAGY PÉTER TIBOR [2014]: A tömegesedés évszázada - A történetiszociológia új lehetőségei. *Educatio*, 2014/2, pp. 216–238.
- OGBU, JOHN U. [1978]: *Minority Education and Caste: The American System in Cross-Cultural Perspective*. Academic Press, New York
- PAPP Z. ATTILA [2008]: Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio*, 19/4, pp. 155–232.
- PAPP Z. ATTILA [2010]: Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. *Statisztikai Szemle*, 88/1, pp. 5–28.

- PAPP Z. ATTILA – VERES VALÉR (szerk.) [2007]: *Kárpát-panel, 2007, Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái – Gyorsjelentés*. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- PÁSZTOR ADÉL [2005]: *Ellenszélben. Iskolázottsági egyenlőtlenségek a kisebbségi magyar fiatalok körében a rendszerváltozást követően*. PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
- PÁSZTOR ADÉL [2006]: Őshonos kisebbség, mint nem önkéntes kisebbség. Ogbu kulturális-ökológiai elméletének tesztelése Európában. *Szociológiai Szemle*, 2006/2, pp. 3–36.
- PÉTI MÁRTON – NAGY SZABOLCS – SZABÓ BALÁZS [2020]: A Kárpát-medencei külföldi magyarság főbb helyi önkormányzati és településszerkezeti jellemzői. *Területi Statisztika*, 60/3. 277–308. DOI: <https://doi.org/10.15196/TS600301>
- POLÓNYI ISTVÁN [2014]: Régi, új felsőoktatási expanzió. *Educatio*, 2014/2, pp. 185-204.
- SHAVIT, YOSSI – BLOSSFELD, HANS-PETER [1993]: *Persistent Inequality, Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*, Westview Press, Oxford
- SZUKICSNÉ SERFŐZŐ KLÁRA [1993]: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében. *A KSH NKI kutatási jelentései 48*. KSH NKI, Budapest
- TÁTRAI PATRIK [2023]: Etnikai rétegződési rendszer Szlovákiában a 2021-es népszámlálás tükrében. *Kisebbségi Szemle*, 8/4, pp. 7-36.
- TÁTRAI PATRIK – FERENC VIKTÓRIA – RÁKÓCZI KRISZTIÁN – MÁRTON JÁNOS [2022]: *Közoktatási kör(tér)kép: a tanulói létszámok változása a Kárpát-medence külföldi magyar közösségeiben a 2010-es években*. Budapest, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont - Gondolat Kiadó. 231 p.
- VERES VALÉR [2015]: *Népességszerkezet és Nemzetiség – Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár
- VILA, LUIS E. [2000]: The non-monetary benefits of education. *European Journal of Education*, 35/1, pp. 21-32.
- ŽIVKOVIĆ, MILKA BUBALO – LUKIĆ, TAMARA – ĐERČAN, BOBAN [2020]: Education level of certain ethnic groups in the province of Vojvodina (Republic of Serbia). *Acta Geobalcanica*, 7/2, pp. 77-83. <https://doi.org/10.18509/AGB.2021.11>

V. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

- BORBÉLY MÁTYÁS [2020]: A külhoni magyarság társadalmi–gazdasági pozícióit vizsgáló kutatások területi vonatkozásai. In: PÉTI MÁRTON – SCHWARCZ GYÖNGYI – RESS BOGLÁRKA [szerk.]: *Multidiszciplináris tanulmánykötet a Kárpát-medence és magyarságának egyes társadalmi, gazdasági, környezeti jelenségeiről és kihívásairól*, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest pp. 38–49.
- BORBÉLY MÁTYÁS [2024]: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának 1990 utáni változásai a Kárpát-medence NUTS3 szintű térségeiben. *Kárpát-haza Szemle* (megjelenés alatt)
- BORBÉLY MÁTYÁS [2024]: A külhoni magyarság 1990 utáni társadalmi pozíciógyengülésének néhány térbeli jellemzője a diplomások aránya alapján. *Földrajzi közlemények*, (megjelenés alatt)
- BORBÉLY MÁTYÁS – CSÉCSI DÁVID – PÉTI MÁRTON [2022]: A Kárpát-medencei külhoni magyarság társadalmi-gazdasági pozícióinak vizsgálatára alkalmas adatkörök összehasonlító elemzése. *Statisztikai Szemle*, 100/8, pp. 749-782. DOI: 10.20311/stat2022.8.hu0749
- CSATA ZSOMBOR – KISS TAMÁS – TÓZSÉR ANETT – BORBÉLY MÁTYÁS – KISS DÉNES – SCHWARCZ GYÖNGYI [2018]: *A Kárpát-medencei magyarok kutatásának elméleti, gyakorlati és módszertani kérdései*. EFOP–1.12.1–17–2017–00003 projekt tanulmány. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest
- CSATA ZSOMBOR – SCHWARCZ GYÖNGYI – PÉTI MÁRTON – BORBÉLY MÁTYÁS [2021]: A Kárpát-medencei magyarok életminőségének összehasonlító elemzése. *Kisebbségi Szemle*, 2021/2. 59–85.
- PÉTI MÁRTON – CSATA ZSOMBOR – SCHWARCZ GYÖNGYI – BORBÉLY MÁTYÁS [2021]: Hogy élnek a magyarok? A Kárpát-medencei magyarság életminőségének átfogó vizsgálata. *Magyar Tudomány*, 182/6, pp. 755–768. DOI: 10.1556/2065.182.2021.6.4

Angol nyelvű publikációk

- BORBÉLY MÁTYÁS – PÉTI MÁRTON – CSATA ZSOMBOR [2025]: Comparative analysis of data sources on the socio-economic position of autochthonous national minorities: a case study on minority Hungarians. *Regional Statistics* (megjelenés alatt)